

MIKOR TESZÜNK VESSZŐT A MELLÉRENDELŐ KÖTŐSZÓK ELÉ? AZ ÉS, A VAGY ÉS AZ ÍRÁSJELHASZNÁLAT

Dr. Domonkosi Ágnes^{1,2}

Dr. Ludányi Zsófia^{1,3}

¹Nyelvtudományi Kutatóközpont

Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Intézet, Budapest

²Eszterházy Károly Katolikus Egyetem PK

Gyógypedagógiai Intézet

Pszichopedagógiai és Logopédia Tanszék, Eger

³Eszterházy Károly Katolikus Egyetem PK Jászberényi Campus

Alkalmazott Neveléstudományi Intézet

Nyelvi és Művészeti Nevelési Tanszék, Jászberény

A mellérendelő viszonyban lévő nyelvi elemek, mondatrészek, tagmondatok közötti kötőszó- és írásjelhasználat a magyar írásgyakorlat egyik problematikus kérdésköre. A Nyelvtudományi Kutatóközpont nyelvi közönségszolgálatához ezért gyakran érkeznek olyan megkeresések is, amelyek az *és*, *vagy* kötőszók előtti vessző használatával kapcsolatosak.

Ezek a mellérendelő kötőszók azonos szerepű mondatrészeket (*a trachea és a főhörgők*), tagmondatokat (*A beteget megvizsgálták, és be kellett feküdnie a kórházba*), sőt szövegszintű kötőszóként teljes mondatokat is kapcsolhatnak. A vessző használatának kérdését a mellérendelt tagmondatokra nézve az akadémiai helyesírási szabályzat (AkH.¹²) 244. pontja, mellérendelt mondatrészek esetén pedig a 248. pontjának c), d), e) és f) alpontja szabályozza. Néhány példa segítségével tekintsük át a problémára vonatkozó fontosabb szabályokat!

1. Az írásjelhasználat alapvető szabályai mellérendelés esetén

A mellérendelő viszonyban lévő, azonos szerepű mondatrészek közötti kötőszó elé általában vesszőt kell tenni. Például az alábbi mondatban a *sőt* kötőszó elé azért szükséges vessző, mert a *felelőtlen* és a *veszélyes* melléknevek mondatrészi szerepe azonos, mindkettő minőségjelző: *Felelőtlen, sőt veszélyes dolog a fájdalomcsillapító mellé alkoholt fogyasztani*. E fő szabály alól azonban kivételt képeznek az *és*, *s*, *meg*, *vagy* kötőszók. Ezekben az esetekben ugyanis nem kell vesszőt tenni az azonos szerepű mondatrészeket kapcsoló kötőszók elé: *A mellkasfalból és a rekeszizomból is kiindulhat a fájdalom. A köhögéssel, fulladással vagy nehézlégzéssel járó megbetegedésekkel keressen fel tüdőgyógyászati szakrendelést! A vagy* kötőszó páros kötőszóként is előfordulhat, ilyen esetben a második *vagy* elé vesszőt kell tenni: *Péter vagy a tollra, vagy az állatszörre allergiás*.

Az *és*, *s*, *meg*, *vagy* kötőszók tagmondatokat is kapcsolhatnak, ilyenkor vesszőt kell tenni eléjük: *Gyorsan beszaladtam a gyógyszertárba, és kiváltottam a gyógyszeremet.*

A legfontosabb támpont tehát az *és*, *vagy* előtti vessző használatának szükségességéről való döntésben az, hogy tagmondaton belüli azonos szerepű elemeket, vagy pedig tagmondatnyi, lezárható közléseket kapcsol-e, azaz összetett mondat alkotásában vesz-e részt az adott kötőszó.

2. Döntéshelyzetek az *és* és a *vagy* előtti vesszőhasználatban

A legfőbb problémát e kötőszavak előtti vesszőhasználatban azonban éppen az okozza, hogy sok esetben nem könnyű eldönteni, hogy egy kötőszó azonos szerepű mondatrészek között szerepel-e, vagy pedig tagmondatokat köt össze. Az alábbiakban az ilyen kérdéses esetek eldöntésében kívánunk segítséget nyújtani, a Magyar grammatika (Keszler 2000), illetve az Osiris Kiadó Helyesírás című kézikönyve (Laczó–Mártonfi 2004) szempontjaira építve.

2.1. Halmazott állítmány vagy önálló tagmondatok?

A legtöbb nehézséget azok a helyzetek okozzák az *és*, *s*, *vagy*, *meg* kötőszók előtti vessző használatában, amikor a mondatban több állítmány található. Az ilyen mondatokban azt kell megítélni, hogy az állítmányok csupán halmazottak-e, vagyis a mondat szerkezetileg egyszerű, s akkor nem kell vesszőt tenni, vagy az állítmányok külön tagmondatokat is teremtenek, tehát kötelező a vessző kitétele. Az ilyen esetekben az állítmányok közös és külön bővítvényeit, a bővítvények típusait és a szórendi helyzetet is figyelembe véve azt mérlegeljük, hogy létrejönnek-e önálló közlésegségek az egyes állítmányok köré szerveződve.

Több állítmány esetén sem szükséges vessző a következő esetekben:

a) Ha több állítmánynak azonos az alanya, további bővítvényük azonban nincsen, általában egyszerű mondatról van szó, azaz az *és*, illetve a *vagy* kötőszó elé sem kell vesszőt tenni. *A kislány köhögött és tüsszögött. Használat előtt a készítményt felrúzzuk vagy megkeverjük.*

b) Ha azonos az alany, az állítmányoknak pedig még további közös bővítvényeik is vannak, az azt jelzi, hogy az állítmányok halmazottak, azaz szintén egyszerű mondatról van szó, a kötőszó elé nem kell vesszőt tenni. Példánkban a közös alanyon (Péter) kívül az állítmányok egy tagmondatba való tartozását erősíti a közös kötött, tárgyi bővítvény (*gyógyszerét*): *Péter megkeverte és bevette a gyógyszerét.*

c) Ha azonos az alany, és a névszói állítmányoknak van ugyan külön bővítvényük, de a bővítvény ún. szabad bővítvény, azaz a közlés az elhagyása esetén is teljes marad, az szintén az állítmányok szorosabb kapcsolatára, halmazására utal. Ilyen helyzetekben is egyszerű mondatról van szó, az *és* elé nem kell vesszőt tenni. Az alábbi mondatban a *légzése* alanyhoz tartozó névszói állítmányok a *nehezített* és a *sípoló*, a *sípoló* szabad bővítvénye az *ijesztően*. *Az idős férfi légzése nehezített és ijesztően sípoló.*

d) Ha azonos az alany, az állítmányoknak pedig a külön szabad bővítvények mellett közös kötött bővítvényük is van, akkor szintén egyszerű mondatról van szó, így az *és* elé szintén nem szükséges vesszőt tenni. Az alábbi mondatban például a *betegségét* tárgyesetű főnév a *fogadta* és a *túrte* igék közös kötött bővítvénye, a *csalódottan* a *fogadta* ige szabad bővítvénye, a *nehezen* pedig a *túrte* igéé. A külön bővítvények ellenére a közös alany és a közös tárgy miatt a közlés egy egységként, egy tagmondatként értelmezhető, ezért nem szükséges a vessző: *Péter csalódottan fogadta és nehezen túrte a betegségét.*

e) Ha az alany azonos, az állítmányok külön bővítvényei pedig párhuzamos szerkezetet

alkotva, azonos módon kapcsolódnak az állítmányokhoz, szintén egyszerű mondatról van szó, így nem szükséges az és elé vessző: *A beteg gyógyszert szedett és infúziót kapott.*

A különböző állítmányok bővítményei önálló tagmondatot alkotnak, ezért szükséges a vessző kitétele a következő esetekben:

a) Ha azonos az alany, az egyik állítmánynak azonban van saját, külön kötött bővítménye, a másiknak pedig nincs, akkor külön tagmondatot alkotnak, ezért az és elé vesszőt kell tenni. Az alábbi mondatban az *elolvasta* ige tárgyi bővítménye a *betegtájékoztatót*, az *elment* ige-nak azonban nincs bővítménye: *A beteg elolvasta a betegtájékoztatót, és elment.*

b) Ha azonos az alany, az állítmányoknak külön kötött bővítményeik vannak, összetett mondat jön létre, az és elé vesszőt kell tenni. Az alábbi mondatban a *kiment* ige határozói bővítménye a *konyhába* főnév, a *bevette* ige tárgyi bővítménye a *gyógyszert*. *A férfi kiment a konyhába, és bevette a gyógyszert.*

c) Ha azonos az alany, és az állítmányoknak pedig impliciten maradó (azaz nyelvileg nem jelölt, de kikövetkeztethető), különböző kötött bővítményük van, akkor összetett mondatról van szó, az és elé vesszőt kell tenni. Az alábbi mondatban a *felhívtam* implicit tárgyi bővítménye az *őt*, az *elmondtam* implicit tárgyi bővítménye a *neki*. A mondat jól szemlélteti, hogy bár nincsenek jelölve a külön bővítmények, eltérő, egymás utáni cselekvésekről van szó, azért tekinthető összetett mondatnak a közlés. *Felhívtam, és elmondtam.*

d) Ha azonos az alany, és a névszói állítmányok közül legalább az egyiknek olyan kötött bővítménye, vonzata van, amely nem hagyható el a mondatból a közlés teljességéhez, akkor összetett mondatról van szó, az és elé vesszőt kell tenni. Az alábbi mondatban az első tagmondat állítmánya a *fáradékony*, a másodiké a *hajlamos*,

mindkettő névszói állítmány, és a *depresszióra* kötött bővítménye, nem elhagyható vonzata a *hajlamos* melléknévnek (azaz önmagában nem mondhatjuk azt, hogy **Peti hajlamos.*) *Peti fáradékony, és hajlamos a depresszióra.*

Egyes esetekben olyan szerkezetek jönnek létre, amelyek akár egyszerű, akár összetett mondatként is értelmezhetők, ilyenkor a vesszőhasználat is fakultatív. Ezekben az átmeneti esetekben tehát megengedhető a vessző elhagyása és használata is:

a) Ha az állítmányoknak eltérő és közös bővítményük is van, és a közös bővítmény az állítmányok előtt áll: *A beteg a gyógyszert felíratta(,) és tegnap kiváltotta.*

b) Ha az állítmányoknak külön bővítményeik vannak, a közös alanyi bővítmény pedig a mondat végén áll: *Hosszú ideig lappangott(,) és csak pár nap múlva mutatkozott meg a fertőzés.*

c) Ha az állítmányoknak külön alanyuk van, de egy vagy több közös bővítménnyel is rendelkeznek: *A orvos diktálta(,) és az asszisztense írta a recepteket.*

2.2. A hátravetett alany, tárgy, határozó és a vesszőhasználat

A mellérendelő *és*, *s*, *meg*, *vagy* kötőszók ún. hátravetett mondatrészeket is kapcsolhatnak, azaz egy-egy lezárható közlésegség után, utólagos hozzátoldással is szerepelhetnek mondatrészek. Hátravetés esetén az kérdéses lehet ugyan, hogy egyszerű vagy összetett mondatról van szó, a szórendi helyzet miatt azonban a vesszőt mindig szükséges kitenni az AkH. 248. e) pontja alapján.

a) Ha a hozzátoldott tag (*portól*) a szerkezet sérülése nélkül előre hozható (*A macskaszórtól és a portól tüsszög*), egyszerű mondatról van szó, a hátravetés miatt mégis kerül vessző a kötőszó elé: *A macskaszórtól tüsszög, és a portól.*

b) Ha azonban az utólagosan hozzátoldott tag nem hozható előre, összetett mondatról van szó, és ilyenkor is vesszőt kell tenni az *és*, *s*, *meg*, *vagy* elé. *Az orvos felmondott, és az ápolók is.* – Ebben az esetben például a két alany számbeli különbsége miatt nem hozható előre a hozzátoldott tag, mivel az *orvos* egyes számú, az *ápolók* többes számú főnév, a második ugyanis hiányos tagmondatnak minősül.

Mikor is tegyünk tehát vesszőt az *és* meg a *vagy* elé?

Összességében az *és*, *vagy*, *s*, *meg* előtti vessző használatának mérlegelése esetén azt szükséges eldönteni, hogy egyszerű, vagy összetett mondatról, esetleg hátravetett mondatrészekről van-e szó. Egyszerű mondatok esetén csak akkor szükséges vessző, ha a *vagy* páros kötőszóként szerepel, vagy ha egyes mondatrészek hátravetett helyzetben jelennek meg.

Összetett mondatok tagmondatainak kapcsolása esetén viszont ezeket a kötőszókat is mindig vessző előzi meg. A határeseteket jelentő, problémát okozó különböző mondat szerkezeti típusok bemutatásának célja az volt, hogy rámutassunk, sok olyan eset van az írásgyakorlatban, amikor ténylegesen nem könnyű a vesszőhasználatról való döntés. Az írásunkban részletezett szempontok azonban mégis a segítségünkre lehetnek abban, hogy meg tudjuk ítélni egy-egy helyzetben a vessző kitételének szükségességét. ■

IRODALOM

1. AkH.12 = Magyar Tudományos Akadémia 2015. A magyar helyesírás szabályai. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
2. Keszler Borbála 2000. Az egyszerű és az összetett mondat határsávja. In: Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 461-471.
3. Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó. Budapest.